

A TUDOMÁNYNAK GAZDAG ÁGAI...

TANULMÁNYOK
BENKŐ ELEK
HETVENEDIK
SZÜLETÉSNAPJÁRA

ABUNDANT LINES OF THE SCIENCE ITSELF...

STUDIES IN HONOUR OF
ELEK BENKŐ
ON HIS SEVENTIETH
BIRTHDAY

SZERKESZTETTE / EDITORS
KOVÁCS GYÖNGYI – ZATYKÓ CSILLA

HUN-REN BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
RÉGÉSZETI INTÉZET

INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY
HUN-REN RESEARCH CENTRE FOR THE HUMANITIES

A TUDOMÁNYNAK GAZDAG ÁGAI...

ABUNDANT LINES OF THE SCIENCE ITSELF...

„A tudománynak gazdag ágai
Egy organizmus sok külön vonása,
Együtt igéző csak.”
(Madách Imre: *Az ember tragédiája*, XII. szín)

“Abundant lines of the science itself
Are different traits of one system only,
They're charming together.”
(Imre Madách: *Tragedy of the Man*, twelfth scene
Translated from Hungarian by Ottó Tomschey)

(© MTA, Szigeti Tamás)

Beuó Elol.

A TUDOMÁNYNAK GAZDAG ÁGAI...

TANULMÁNYOK
BENKŐ ELEK
HETVENEDIK SZÜLETÉSNAPJÁRA

ABUNDANT LINES OF THE SCIENCE ITSELF...

STUDIES IN HONOUR OF
ELEK BENKŐ
ON HIS SEVENTIETH BIRTHDAY

SZERKESZTETTE / EDITORS
KOVÁCS GYÖNGYI – ZATYKÓ CSILLA

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet
MTA Kiváló Kutatóhely
Institute of Archaeology, HUN-REN Research Centre for the Humanities
MTA Centre of Excellence

Budapest 2024

A kiadvány a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával készült
The volume was funded by the Hungarian Academy of Sciences

Borító / Cover

Zárókő rekonstrukciós rajza (pilisi ciszterci monostor)

(Rajz: Ősi Sándor. MTA – Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet, Adattár)

Reconstruction drawing of a capstone (Pilis Cistercian monastery)

(Drawing by Sándor Ősi. MTA – Research Centre for the Humanities Institute of Archaeology, Archive)

Képfeldolgozás, képszerkesztés / Image processing and editing

VARGA ZSÓKA

Angol fordítás / English translation

CHRIS SULLIVAN

ISBN 978-615-5766-73-2

DOI 10.62150/BE70.2024

© HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet / Institute of Archaeology,

HUN-REN Research Centre for the Humanities

© Archaeolingua Alapítvány / Archaeolingua Foundation

© Szerkesztők, szerzők, fordító / Editors, authors, translator

2024

Minden jog fenntartva.

A tanulmányokban felhasznált illusztrációkért a szerzők felelnek.

All rights reserved. The authors are responsible for the illustrations used in the studies.

ARCHAEOLINGUA

ARCHAEOLINGUA ALAPÍTVÁNY

H-1067 Budapest, Teréz krt. 13.

www.archaeolingua.hu

Borítóterv / Cover design: KASZTA MÓNI

Tipográfia és nyomdai előkészítés / Layout and desktop editing: KOVÁCS RITA

Nyomda / Printers: PRIME RATE Zrt., Budapest

TARTALOMJEGYZÉK / CONTENTS

Előszó / Foreword	9
BARTOSIEWICZ LÁSZLÓ A középkor régészeti állattanának 70 éve Magyarországon <i>Seventy years of medieval archaeozoology in Hungary</i>	11
BÁLINT CSANÁD A „kazár pénzverés” és összehasonlításai: a volgai bolgár, nyugati türk és türges pénzverés <i>‘Khazar coinage’ compared to Volga Bulgarian, West Turkic, and Türgesh coinages</i>	27
BERTA ADRIÁN – EKRIK ÁKOS – KOVÁCS BIANKA GINA Az ábrahádi ciszterci apátság roncsolásmentes régészeti kutatása <i>Nondestructive research of the Cistercian abbey of Ábrahám</i>	37
BOLLÓK ÁDÁM Késő ókori csörgők a Keletrómai Birodalom levantei tartományjaiban. Az avar kori és a magyar honfoglalás kori varázshagyomány hátteréhez <i>Late Antique closed bells in the Levantine provinces of the Eastern Roman Empire. On the magical traditions of the Avar- and Hungarian-Conquest-period populations of the Carpathian Basin</i>	67
F. ROMHÁNYI BEATRIX Kultuszok, kulturális régiók és hospesek. Avagy: miről vallanak a 14. század elején összeírt plébániatemplomok patrocíniumai <i>Cults, cultural regions, and hospites or what the patrocinia of early 14th-century parish churches tell us</i>	89
FÜLÖP RÉKA – GYŐRI-PÓRSZÁSZ ANNA – RÉVÉSZ LÁSZLÓ – RITOÓK ÁGNES 8–9. századi tárgytipusok, viseleti szokások továbbélése a Kárpát-medence 10–11. századi sírjaiban <i>Survival of 8th–9th-century artefact types and clothing practices in 10th–11th-century Carpathian Basin burials</i>	107
GÁL ERIKA Keselyűcsont a csókakői várból <i>A vulture bone from Csókakő Castle</i>	129
GERELYES IBOLYA A török hódoltság balkáni eredetű ékszeranyagának előképei az oszmán művészetben <i>Antecedents in Ottoman art of Balkan-origin jewellery found in Ottoman Hungary</i>	141
HATHÁZI GÁBOR – KOVÁCS GYÖNGYI Egy reprezentációs forma változatai – Zsigmond-kori csempés és oszmán-török szemes kályhák a csókakői várban <i>Variations on a means of display in Csókakő Castle Sigismund-era tile stoves and an Ottoman stove with concave glazed tiles</i>	157
JAKAB GUSZTÁV – CSENGERI ERZSÉBET – TIMÁR GÁBOR A középkori vízgazdálkodás tanulságai az antropocén korban <i>Lessons from medieval water management in the anthropocene era</i>	187

K. NÉMETH ANDRÁS	
Nürnbergi csengők a késő középkori Magyarországon	207
<i>Small bells from Nuremberg in Late Medieval Hungary</i>	
KOVÁCS LÁSZLÓ	
A 10. századi szállási temetőkről	219
<i>On 10th-century cemeteries in Hungary belonging to short-lived settlements</i>	
LANGÓ PÉTER – TAKÁCS MIKLÓS	
Az Árpád-kori falusi temetők feltárása, egy rokon tudományterület „hatóköre” településrégészeti nézőpontból.	
(Szempontok egy településrégészeti kézikönyv megírásához)	233
<i>The excavation of Arpadian-era village cemeteries, the ‘domain’ of a kindred discipline from the settlement archaeology perspective.</i>	
<i>(Considerations for the writing of a handbook of settlement archaeology)</i>	
LŐVEI PÁL	
Keresztábrázolások, keresztetek és tévhittek	243
<i>Crosses, crusaders, and erroneous beliefs</i>	
MÉSZÁROS ORSOLYA – FÓRIZS ISTVÁN	
A visegrádi késő középkori üvegműhely (Rév u. 5.): az üvegleletanyag áttekintése és archeometriai vizsgálata	261
<i>Glass artefactes from a 15th-century glassmaking workshop at Rév utca 5. in Visegrád and their archaeometric analysis</i>	
OBORNI TERÉZ	
Báthory István bécsi diplomáciai küldetése és fogsága (1563–1567)	285
<i>Stephen Báthory’s diplomatic missions to Vienna and his imprisonment there (1563–1567)</i>	
RÁCZ BERNÁT – ROSTA SZABOLCS	
<i>Si ergo videritis Filium hominis ascendentem ubi erat prius?</i>	
Pétermonostora Maas-vidéki kapcsolatai	299
<i>Si ergo videritis Filium hominis ascendentem ubi erat prius?</i>	
<i>Pétermonostora’s links to the Meuse Valley</i>	
SARBAK GÁBOR	
Pálos harangok	323
<i>Bells in the Pauline order</i>	
SÓFALVI ANDRÁS	
Árpád-kori rotunda maradványai Nagygalambfalván	329
<i>Vestiges of the Arpadian-era rotunda in Nagygalambfalva (Porumbenii Mari, Romania)</i>	
SZŐCS PÉTER LEVENTE	
Középkori és kora újkori tűk néhány példánya Nagybányáról	341
<i>Medieval and early modern pins from Baia Mare</i>	
SZŐKE BÉLA MIKLÓS	
A Biskupija-Crkvina lelethorizontról egy zalavár-várszigeti agancsfaragvány kapcsán	357
<i>An antler carving from Zalavár-Vársziget belonging to the Biskupija-Crkvina Horizon of finds</i>	

TEREI GYÖRGY	
Újabb adatok az Árpád-kori nagyméretű veremépületek kérdéséhez <i>New data relating to the Arpadian-age larger dug-out structures</i>	369
VARGA MÁTÉ	
Újabb középkori zarándokjelvények Somogy megyéből <i>More medieval pilgrim badges from Somogy county</i>	385
VIDA TIVADAR	
A zempléni csésze Kelet és Nyugat között <i>The Zemplín Cup between East and West</i>	397
VIZI MÁRTA	
Az ozorai várkastély színes mázas kályhacsempéiről <i>Coloured-glaze stove tiles from Ozora Castle</i>	417
WEISZ BOGLÁRKA	
A vásárterek eltérő típusai a középkori Magyar Királyságban <i>Differing types of marketplaces in the Kingdom of Hungary in the Middle Ages</i>	439
ZSOLDOS ATTILA	
Harcok az ország közepén <i>Struggles in the middle part of the realm</i>	455

AZ OZORAI VÁRKASTÉLY SZÍNES MÁZAS KÁLYHACSEMPÉIRŐL

Vizi Márta

A Tolna vármegye északi részén található ozorai várkastély műemléki kutatása, régészeti feltárása Feld István és kutatócsoportja vezetésével 1979-től közel három és fél évtizeden át zajlott.¹ Az előkerült leletanyag restaurálása, feldolgozása már az ásítások időszaka alatt megkezdődött, és azóta is tart. A műemléki helyreállítás is további kutatásokat igényelt, így 2013-ban és 2015-ben is folyt feltárás a vár külső részein, a várfal és a várárok területén. A vár történetét és a kutatások eredményeit az elmúlt években számos publikációban dolgozták fel és tették közzé a téma kutatói.²

Az 1980-as évek elejéig inkább egy barokk magtár képét mutató építmény a Sió jobb partján emelkedő dombon, a plébániatemplom mellett található.³ A 35 × 35 méteres épület 17 × 17 méteres belső udvarral rendelkezik, alaprajzi kialakítását tekintve a korabeli itáliai városi palotákra emlékeztet, külső megjelenésében azonban a hazai késő gótikus stílus a meghatározó. Ez a kettőség az építető, Filippo Scolari firenzei származásának tudható be, aki kereskedősegédből Zsigmond király főemberévé küzdötte fel magát. Filippo Scolari, vagy ahogy itthon nevezték, Ozorai Pipo 1416-ban kapott engedélyt, hogy magyarországi birtokai egyikén, de különösen Ozorán kőből vagy fából várat, erősséget vagy kastélyt építtessen. Az Ozorán megépített várkastély Pipo 1426-ban bekövetkezett halála után feleségére, Borbálára szállt, majd Borbála végrendelete értelmében 1438-tól a Hédervári családé lett. 1491-ben Habsburg Miksa csapatai ostrommal vették be. Az épületet Hédervári Ferenc idejében, 1520 körül építették át reneszánsz részletekkel. A törökök 1545-ben másfél évszázadra elfoglalták a várkastélyt, mely 1686-ig folyamatosan török kézen volt.

A hódoltság után a Viczay család tartott igényt a birtokra, azonban Viczay Ádám megegyezett Esterházy Pállal, aki így 1698-ban 1500 forintért megvette Tamási és Ozora uradalmát. 1740-re uradalmi központtá építették ki a várat, majd 1798-ra végleg magtárrá alakították.⁴

Tanulmányomban a várkastély emlékanyagának egy igen fontos részére, a kályhacsempékre, azon belül is egy jelentős csoportra, a vegyesmázás, azaz az ón és ólommal vegyesen alkalmazó kályhacsempék körére, és a kapcsolódó kérdésekre kívánom felhívni a figyelmet.

A kályhacsempé-leletanyagról Feld István az eltelt évtizedek alatt számos áttekintést készített.⁵ Időnként hangot adott Holl Imrétől eltérő véleményének is, amennyiben a kályhacsempék, a kályhák is inkább a használati kerámiához hasonló értéket képviselhetek a korban.⁶ A sok

A szerző régész, főmuzeológus (Wosinsky Mór Múzeum, Szekszárd; vizimarta@gmail.com).

¹ 1979-ben indította meg az Országos Műemléki Felügyelőség és Tolna Megye Tanácsa az ozorai vár helyreállítását. A kutatócsoport vezetője Feld István, akkoriban az Országos Műemlékvédelmi Felügyelőség (továbbiakban OMF, Budapest) kutatója volt. A munka évtizedei alatt Koppány Tibor, Lászlai Judit, Kisfaludi Júlia, Simon Zoltán (OMF), Gerelyes Ibolya (Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest), Tamási Judit (Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, Budapest), Gere László (OMF Pécsi Kirendeltsége, majd Állami Műemlékhelyreállítási és Restaurálási Központ, ill. utódintézményei), valamint Vizi Márta (Wosinsky Mór Megyei Múzeum, ma Wosinsky Mór Múzeum, Szekszárd) voltak hosszabb ideig a kutatócsoport tagjai. Közreműködtek még: Tóth Ferenc (Budapest), Könyv István János (Simontornya), Tövisháti András és Tövisháti Béla (Szekszárd), Vinczellér Lászlóné Takács Mária (Simontornya), V. Péterfi Zsuzsanna és Várady Zoltán (Béri Balogh Ádám Múzeum, Szekszárd).

² FELD *et al.* 1988, 261–266; FELD 2003, 1–13; VIZI 2011, 307–311. A helyreállításról legutóbb: FELD 2022, 89–95.

³ A vártörténetet az alábbi munkák alapján foglaltam össze: FELD *et al.* 1988, 274–280; KOPPÁNY 1992, 230–258.

⁴ Részletesen: KOPPÁNY 1992, 229–258.

⁵ FELD 1987, I. 272–280, II. 278–280, 492–495.

⁶ A kályhásság történetének áttekintése: FELD 1987, 272–280, kritikai megjegyzések: FELD 2008, 307; FELD 2019, 187.

ozorai példával is illusztrált, a magyarországi középkori nemesi székhelyek kályháiról készített tanulmányában azokat a főnemesi tudat, reprezentáció kifejeződésének tartja.⁷

Az elmúlt időkben a várkastélyból származó leletanyag különböző darabjai, így a különféle kályhacsempék több időszaki kiállítás „szereplői” voltak.⁸ Az utóbbiakból kiállításokon főként a Zsigmond-kori és az ún. lovagalakos kályhák jellemző darabjait mutatták be. Az ozorai anyagban megtalálhatók a Holl Imre által meghatározott változatok, de a budai anyagtól eltérő típusok is előfordulnak.⁹ A kályhacsempék és kályhaszemek a Magyar Nemzeti Múzeum és a szekszárdi Wosinsky Mór Múzeum állandó kiállításainak is fontos darabjaivá váltak.¹⁰ Ozorán a „Csodálatos Castello. Az ozorai vár története” című állandó kiállítás mutatja be a várkastély különböző korszakaiból származó kályhákat, illetve azok darabjait, köztük színes mázas töredékeket is.¹¹

A kályhacsempék a kiállítások mellett a kutatási beszámolókból is helyet kaptak.¹² Az ozorai kályhás anyag részletes feldolgozását Feld Istvántól Tamási Judit vette át,¹³ majd jelen tanulmány szerzője folytatta a munkát.¹⁴ Dolgozatomban a színes mázas / vegyesmázas, ón- és ólommas kályhacsempékből mutatok be válogatást.¹⁵

Mivel a darabok a várkastély körül, a történeti változások átalakításai során keletkezett különböző planírozási rétegekből kerültek elő, a dolgozatban nem foglalkozom a leletek pontos előkerülési helyével.

A SZÍNES MÁZAS KÁLYHACSEMPÉK

A vegyesmázas, ón és ólommas egyaránt alkalmazó kályhák Magyarországon fellelhető darabjai nem nyújtanak meghatározó segítséget az ozorai várban előkerült példányok elemzéséhez. A budai vár II. világháború utáni helyreállítási munkái során végzett ásatások leletanyagának feldolgozását Holl Imre végezte, kezdetben Voigt Pállal együtt.¹⁶ Holl Imre megkerülhetetlen tanulmány-sorozatban közölte és elemezte a magyarországi lelőhelyekről származó kályhacsempéket. Munkái egyrészt a kályhák különböző típusainak kronológiai meghatározását eredményezték,

⁷ FELD 2019, 182–190. Ozora: 187, 188, 12. kép.

⁸ PL. FELD 1981; Feld István által rendezett időszakos kiállítás a simontornyai várban; „Pannonia Regia” c. kiállítás, Nemzeti Galéria (1994. október – 1995. február); TAMÁSI 1994, 310–315; „Szívmelengető középkor” c. kiállítás, Budapesti Történeti Múzeum, Vármúzeum (2018. április 11. – szeptember 2), *Szívmelengető középkor* 2018, katalógus: 2.53. tétel, 110, kép: 108. A kiállításba nem válogattak be vegyesmázas darabokat.

⁹ TAMÁSI 2004, 529.

¹⁰ A Magyar Nemzeti Múzeum állandó régészeti kiállításának vitrinjeiben a Cillei család címerét ábrázoló zöld ólommas kályhacsempé szerepel. A szekszárdi Wosinsky Mór Múzeum „Örökségünk, Tolna megye története” című állandó kiállításán a Zsigmond-kori és lovagalakos csempék kaptak helyet. A Zsigmond-kori csempék ólommasak, de különböző színűek lehetnek, a lovagalakos csempék zöld ólommasak. Szintén a Wosinsky Mór Múzeumban a Látványtár egyik helyiségében a Tolna megyei Ete mezőváros és az ozorai vár leletanyagát mutatjuk be, köztük válogatást a kályhás leletanyagból, amely a jelen munka tárgyát képező darabokból is jónéhányat bemutat.

¹¹ RITÓÓK 2015; GERE – VIZI 2015; VIZI 2015a, 33–35.

¹² FELD – GERELYES 1985, 178–179, 176, 12. kép.

¹³ Tamási Judit főként a lovagalakos kályhákat tanulmányozta. TAMÁSI 1994, 310–315; TAMÁSI 2004, 519–532.

¹⁴ Egy kora újkori kályha bemutatása után a vár különböző korszakainak jellemző kályháit tekintettem át egy-két lelet alapján. VIZI 2015a, 41–43; VIZI 2017, https://womm.hu/kereses/Apostolt_%C3%A1br%C3%A1zolt%C3%B3 (letöltve: 2024. 04. 21); VIZI 2018a; VIZI 2018b.

¹⁵ A vegyesmázas töredékekből válogatást közöl, részletes leírással: VIZI 2015b, 54–55, és 72, 8. tábla 1–8.

¹⁶ Feldolgozó munkáikban az osztrák-német területen előkerült, főként magángyűjtemények publikált anyagaira támaszkodtak, például W. Molthein cikkeire.

másrészt teljes kályhák rekonstrukcióját is lehetővé tették.¹⁷ Ezen tanulmányok között megtalálhatjuk a színes mázas kályhák körét tárgyaló munkákat is.¹⁸

A budai vár területéről előkerült, közel 60 éve ismert, széles körben hivatkozott leleteken¹⁹ kívül a további lelőhelyek példányai, mint a tatai, a visegrádi és a pécsváradi²⁰ vár ásatásából származó vegyesmázas darabok – az ozoraiakhoz hasonlóan – nagyon töredékesek.²¹

Az esztergomi érseki kályháról Boldizsár Péter készített áttekintést.²² A szerző öt vegyesmázas kályhát azonosít az igen töredékes leletek alapján.

A budai karmelita kolostorból egy salzburgi típusú, késő gótikus kályha leletanyagát nemrégiben Benda Judit tette közzé. A képtáblák, leírások alapján a csempék vegyesmázasok.²³ Bár az ozoraihoz hasonlóképpen töredékesen maradtak meg, több csempetípus (oromdíszek, dongáshátú oromcsempék, párkánycsempék, egyéb dongáshátú csempék) meghatározására is lehetőséget adtak. A csempék teljes méretét azonban nem lehetett megállapítani a töredékek alapján, és nehézséget okozott meghatározni azt is, hogy pontosan milyen jelenetet ábrázolnak.²⁴ A budai színes mázas, ón és ólom mázas leletanyag jónéhány darabját a Budapesti Történeti Múzeum (továbbiakban: BTM) Vármúzeum, Királypince állandó kiállításán ismerheti meg az érdeklődő közönség, ahol a több változatban fellelt Mátyás-ábrázolásos csempe példánya is látható.²⁵ 2013-ban három arctöredéket állítottak ki,²⁶ 2015-ben a múzeum egy-egy újabb időszak kiállítása csempéket is bemutatott. Egy 2017. évi időszak kiállításán a múzeum 2005–2015 között végzett régészeti munkáinak legjelentősebb anyagait mutatták be,²⁷ a kiállítás vitrinjeiben ismét láthattuk a 2013. évi időszak kiállításból már ismert három arctöredéket, melyek egyike vegyesmázas.²⁸

2018-ban egy nagyszabású rendezvény keretében a magyarországi kályhásságot bemutató kiállítás valósult meg a BTM Vármúzeumában „Szívmelengető középkor” címmel. A kiállítás témánkba vágóan nem tartogatott meglepetéseket,²⁹ a budai anyagból kiállították például

¹⁷ Már első kötetük is bemutatta a máig ismert, ebbe a színes mázas csoportba tartozó leleteket. A színes mázasakat Voigt Pál tollából ismerhetjük meg. VOIGT – HOLL 1956, 83–138; VOIGT – HOLL 1963, 27–44, 35. XII. kép: Dávid a parittyával, 37. XIII. kép: udvari muzsikus, 19. kép, szintén fekete-fehérben: 20–22. kép, 23. kép, 25. kép, 35–40. kép. A kályhásság kutatásának történetéről: FELD 2018, 8.

¹⁸ HOLL 2001; HOLL 2002; HOLL 2003; HOLL 2005.

¹⁹ A budai vár nagymonográfiáiban a rétegek leleteit közlő táblákon szerepelnek darabok. GEREVICH 1966; GEREVICH 1967, 111, XCVII–CI. táblák, 261–269. tábla. Végignézve a közléseket megállapítható, hogy rendkívül kevés a vegyesmázas típusba sorolható csempe. A Gerevich László középkori kutatásai kapcsán rendezett kiállítás ezekre a darabokra támaszkodott (MAGYAR 2011, 44–45; *Paloták, kolostorok, falvak* 2011, 57–59), ezeket a töredékeket látjuk Holl Imre tanulmányaiban. Pl. HOLL 2001. A budai 15–17. századi leletgyűjtesek elemzése során Holl Imre a jellemző leletanyaggal együtt közöl jónéhány példányt. HOLL 2005, pl. szakállas férfifej; HOLL 2005, 24, 57, 2. kép.

²⁰ A pécsváradi vegyesmázas csempék egyelőre publikálatlanok, közlésük Orosz Krisztina szerzőségével várható. (Ezúton is köszönöm Orosz Krisztina szíves tájékoztatását.)

²¹ Az 1994-ben megrendezett „Pannonia Regia” c. kiállítás néhány lelőhelyről közöl darabokat. *Pannonia Regia* 1994, V–37. fejezet, 313: címertartó angyal feje Visegrádról. A tatai vár ásatásából is kerültek elő színesmázas példányok: *Pannonia Regia* V–33. fejezet 311. A pécsváradi vár feltárásából ismerünk még színes mázas darabokat. *Pannonia Regia* V–38. fejezet a–f képek. Főként fejeket látunk a töredékeken.

²² BOLDIZSÁR 2015.

²³ BENDA 2023, 253.

²⁴ BENDA 2023, 247–251.

²⁵ BTM Királypince. HOLL 2001-ben közölt csempetöredékek egy része szerepelt kiállításon.

²⁶ A szerző saját felvételei alapján.

²⁷ *Kincsek* 2017.

²⁸ A szerző saját felvétele alapján. *Kincsek* 2017, 184, 681. kép, 680. tétel, 682. tétel. Budapest, Várkert Bazár területéről. A 680. tétel a katalógus alapján „zöld mázzal bevont”, tehát feltehetőleg ólom mázas. A 681. képen bemutatott darab „többszínmázas (sárga-fehér és zöld)” – a fehér arc ónmázas, a 682. tétel pedig mázatlan arctöredék volt.

²⁹ *Szívmelengető középkor* 2018. A vegyesmázas csempékről a kötetben: ROTH HEEGE 2018, 36–38.

a téglalap alakú sárga szegélyű, zöld háttérű dongás vegyesmázás csempét, melyen férfialak látható kucsmában, prémes, kék kabátban.³⁰ A kiállításon az ozorai vegyesmázás anyagból nem szerepeltek darabok.

A sok töredék mellett megemlítenéd, hogy az Iparművészeti Múzeumban két egész, vegyesmázás csempe található.³¹ Cserey Éva szerint az I. Ferdinándot és feleségét, Máriát ábrázoló csempét Franciaországban vásárolták 1904-ben. Ferdinánd kezében az osztrák és cseh egyesített címet tartja, Anna spanyol divatú díszruhában látható, kezében a magyar címerrel.³² A csempe készítési idejét 1526–1540 közé teszik, a készítési helyét illetően megoszlanak a vélemények. Felvidéki, besztercebányai eredete mellett salzburgi, nürnbergi származás is szóba került. Bár a jelen válogatásba nem kerültek be, az ozorai anyagban Anna kék ruhapántjára, hajhálójára, ruhaujjára emlékeztető darabok is vannak, és a két portré kalapjához hasonlító, apró töredék (?) is ismert.

VEGYESMÁZÁS KÁLYHÁK CSEMPÉI AZ OZORAI VÁRKASTÉLYBAN

Az előzetes vizsgálatok alapján az Ozorán előkerült darabok³³ sajnos a gondos restaurálás ellenére sem adnak ki olyan csempéket, amelyek egészen tekinthetőek, vagy akár csak bizonyos tematikus jelenethez köthetőek lennének, ami rendkívüli módon megnehezíti az értékelést.

ANYAG

A csempék fehérre égő agyagból készültek, hátoldalukon gyakran kereszt alakú bekarcolás, vésés figyelhető meg. Maga a csempelap igen vékony, 2–3 mm, az arcok, iratszalagok, ruharészek általában vastagabbak. A jellegzetesen három bordás keret/perem is vastagabb a csempelapnál. A tárgyak vékony anyaga okozta feltehetően, hogy a csempék könnyedén apróra törhettek.

FORMA

A csempék formáját csak bizonyos mértékig tudjuk rekonstruálni. A jelentős számú töredék zöme a kályhacsempék peremét alkotó, főként két-három függőleges/vízszintes bordából álló egyenes szél, esetlegesen egy, a szélhez csatlakozó, dongás (hát)rész darabja.³⁴ Találunk a csempék alsó és felső részét alkotó íves részt is, amelyek előfordulnak sárga és zöld mázas kivitelben is. A csempetöredékek méretéből esetenként látszik, hogy túlnyomó részük feltehetőleg téglalap szájníllású, hármass bordás keretelésű, dongás hátú lehetett. Van sekélyebb és mélyebb dongás változat, lehetséges, hogy ez a kályhán elfoglalt helyével van összefüggésben. 6,5 és 5 cm mélységű példányokat lehetett meghatározni, a csempék rekonstruálható szélessége 22–23 cm, magasságát sajnos lehetetlen megállapítani.

A bemutatott daraboknál előfordul, hogy a bordás szél a zöld mellett sárga sávot is tartalmaz, a hátsó rész és az íves alaplemez pedig zöld (7. ábra 1). Más esetben a zöld perem mögött sárga a dongás rész és az alaplemez. Az egyik töredéken megfigyelhető egy feltehetőleg feliratos szalag

³⁰ 3.42. tétel: B. NYÉKHELYI 2018, 179–181.

³¹ CSEREY 1954; CSEREY 2005, 269, VII–34. a-b; A korábbi közlésekkel együtt CSEREY 1979, 143, 11–12. kép; Legutóbb RADVÁNYI 2018, 252–254, a korábbi irodalommal.

³² RADWAN 2016, 265, 5.H.58, további irodalmakkal. A csempe mérete: 21,8 × 20,9 cm. Ltsz. 4825.

³³ A csempetöredékek a Wosinsky Mór Múzeum, Szekszárd, Régészeti Gyűjteményébe tartoznak. Az Ozora-Vár részgyűjtemény darabjai, ezért viselik a leltári számok az OZ előtagot.

³⁴ Ez megegyezik a Kocsis Edit által, a 15. század végére, 16. század elejére keltezhető vegyesmázás darabokról tett megállapításával. KOCSIS 2018, 28.

az alsó részen (7. ábra 2). A harmadik bemutatott példányunk érdekessége, hogy egy feltehetőleg állati láb, esetleg vadember³⁵ ábrázoláshoz tartozó láb látható a dongás rész alsó szélén (7. ábra 3).

TEMATIKUS CSOPORTOK

Az igen jelentős mennyiségű töredékes anyagot tematikusan csoportokba soroltam. Miután a töredékesség miatt egyelőre nem tudom konkrét jelenethez sorolni őket, itt néhány alapsortot különítettem el.

Oromcsempék töredékei (1. ábra 1–8)

Feltehetően fülkés csempék töredékei. Az ábrán a fülkés rész indítása szerepel a három bordás széllel, felül pedig a kinyúló virág és egyéb indadíszek láthatóak. Párhuzamaik a budai oromcsempék,³⁶ az egyik toboz-szerű töredék egy Holl Imre által közölt, de műhelyhez nem köthető darabhoz hasonlít.³⁷ Bár darabunk kék, zöld növényi mintával van keretelve, az említett darab párhuzamának tekinthetjük (1. tábla 6).

Emberarcos csempék darabjai (2. ábra 1–10)

A darabokat megfigyelve észlelhető, hogy az arcoknál a csempék sokkal vastagabbak, tehát úgy tűnik, hogy a csempék lemezének legstabilabb része az arcábrázolás. Az arcok körül rendszerint levált a hátsó, vékony csemelemez.

Tíz arctöredéket gyűjtöttem össze:

1. A közepén elválasztott, kétoldalra fésült hosszú hajú ábrázolásnál még megfigyelhető a bal vállra helyezett jobb kéz. Elképzelhető, hogy Mária-ábrázolás (2. ábra 1).
2. Hajhálós női fej, lehetséges, hogy egy női szent (2. ábra 2).
3. Bohóc arcképe lehet a háromszínmáz, függőlegesen sávozott sapka alapján (2. ábra 3). Bohóc ábrázolásáról van tudomásunk más lelőhely csemeanyagában is, egy 1938-ban Esztergomban előkerült töredéken látható.³⁸
4. Szakállas férfifej, magas sapkával. Feltehetően egy háromkirályok-ábrázolás része lehet (2. ábra 4).
5. Szakállas férfifej. Feltehetően bibliai jelenet része lehet (2. ábra 5).
6. Csigás frizurájú fiú arca (5. ábra 6). Határozott attribútumok nélkül besorolhatatlan.
7. A pici, női arc töredéke (2. ábra 7) is besorolhatatlan.
8. A magas sapkás, valószínűleg férfi, szintén bibliai jelenet alakja lehetett. A darab abba a csoportba tartozik, ahol a máz kezelésével még problémái voltak a mesternek, jól láthatóan összefolyt a máz (2. ábra 8).
9. Az előző archoz hasonlóan, a fehér ónmáz a kék átszennyezte (2. ábra 9).
10. Az erősen töredékes, nyitott szemű arc is közelebbről meghatározhatatlan, nem lehet tudni, mely jelenethez tartozhat, valamint a csempé mázhibás (2. ábra 10).

Királyi alakok (?) ábrázolásai (3. ábra 1–5)

A színes mázas csempék kiemelkedő darabja volt Budán a Mátyás királyt ábrázoló csempé, amelynek több változata is fennmaradt.³⁹ Holl Imre az igen csekély számú töredék alapján egy

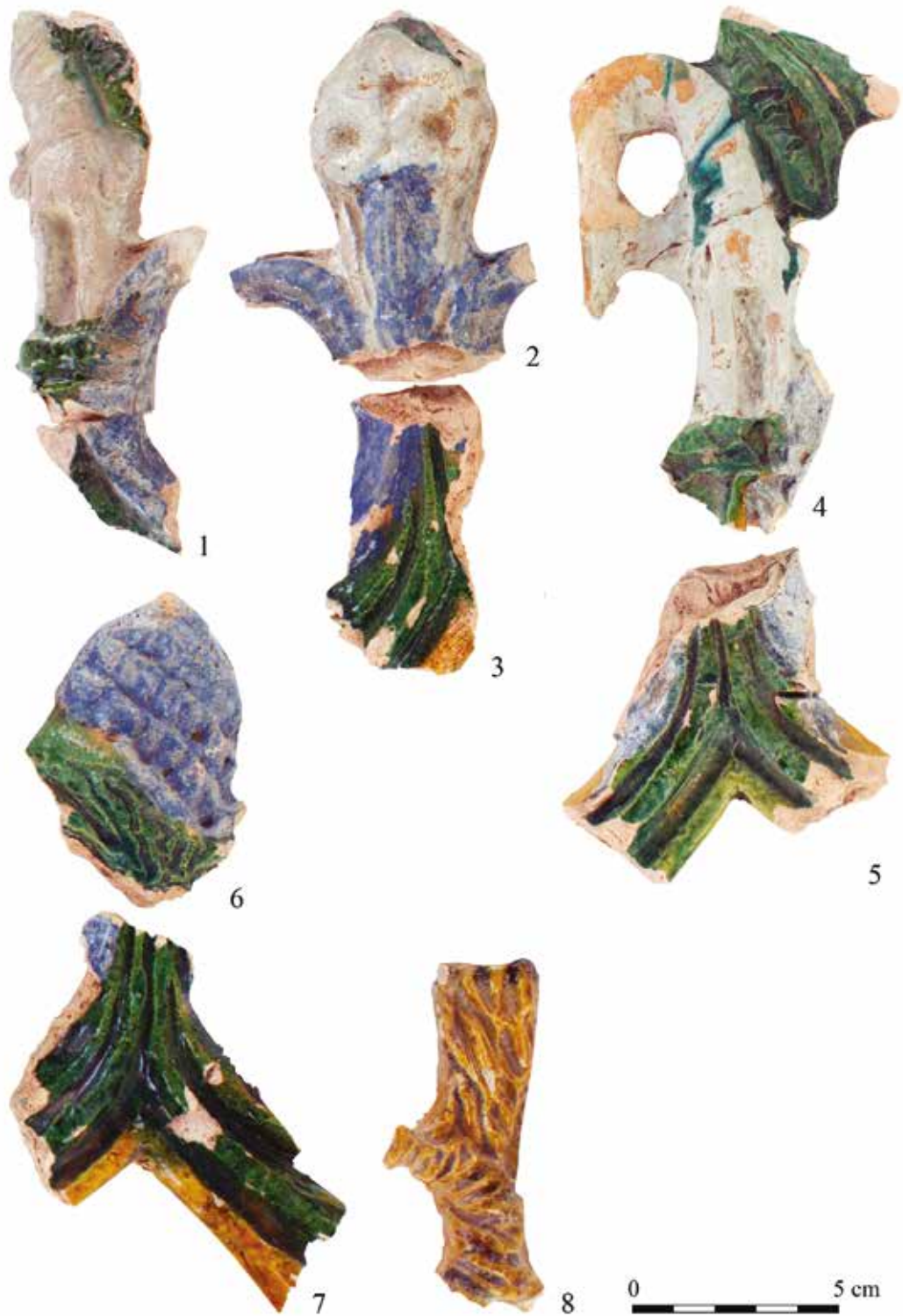
³⁵ VOIGT – HOLL 1956, 111. 31. kép. Kiegészítve, még teljes restaurálás előtt: KISS 2018, 176–177.

³⁶ BOLDIZSÁR 2015, 262, 3. ábra 1. A legutóbbi áttekintés adatokkal, irodalommal: SÁNDOR 2018, 299–300. Oromcsempéhez: SÁNDOR 2018, 300, 4.24.z.

³⁷ VOIGT – HOLL 1956, 129, 63. kép; HOLL 2001, 411, 407, 75 ábra 1. A leírás szerint a töredék barnáslila mázas.

³⁸ VOIGT – HOLL 1956, 115, 39. kép; VOIGT – HOLL 1963, 66, 22. kép, (valamint a címlapon). Ua. HOLL 2001, 391–392, 56. kép jobb oldala.

³⁹ Legutóbb BENDA 2018, 251–252. 4.3. kép, a vonatkozó irodalommal együtt.

1. ábra. Ozora-Vár. Vegyesmázás kályhák oromcsempéinek töredékei.

1. OZ.2006.29.1; 2. OZ.2006.28.1; 3. OZ.2014.80.65; 4. OZ.2006.30.1; 5. OZ.2006.41.1; 6. OZ.2006.31.1; 7. OZ.2014.82.1; 8. OZ.2006.33.1. (Fotó: Retkes Tamás)

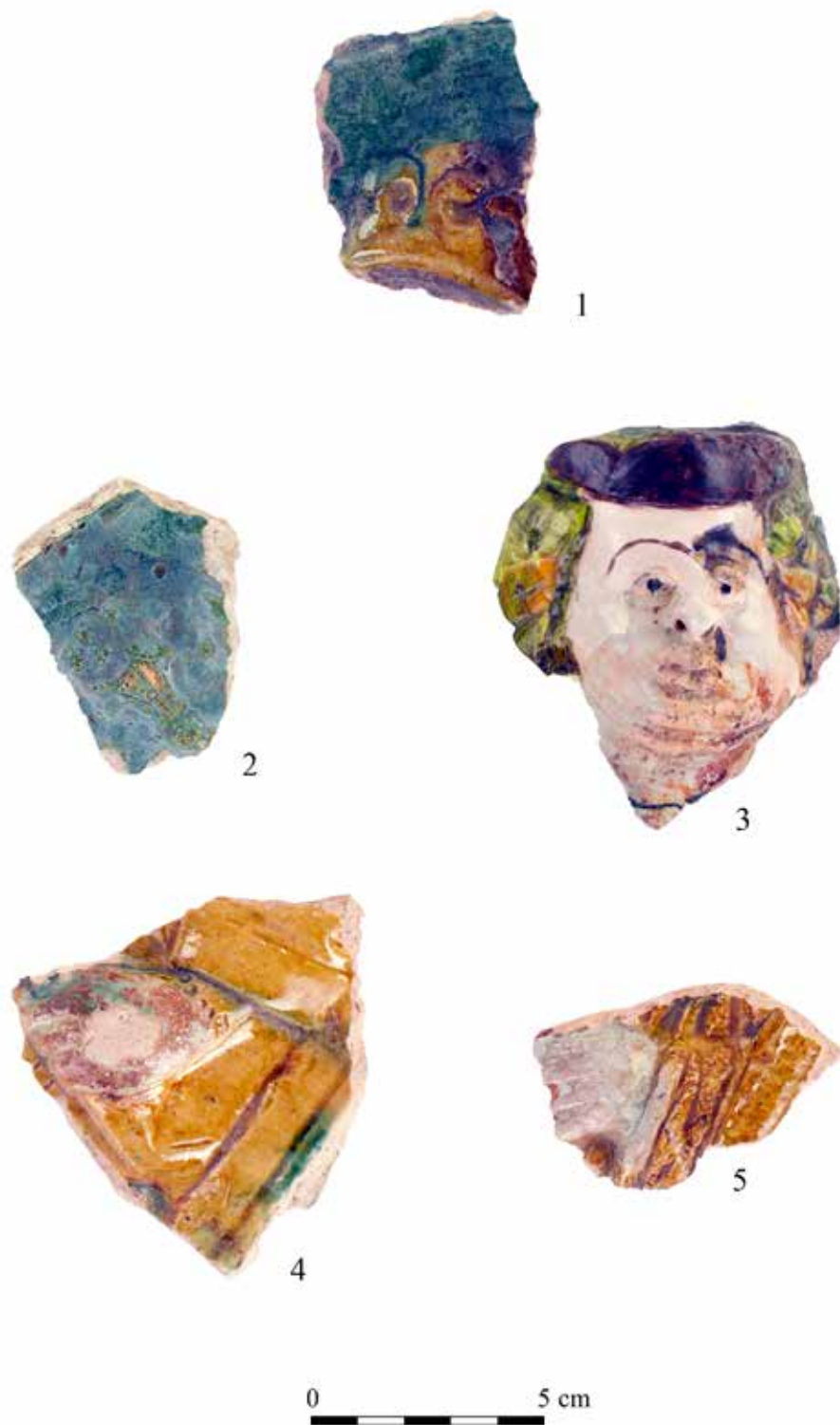
Fig. 1. Ozora, Castle. Fragments of gable elements from stoves featuring mixed-glaze tiles. (Photograph: Tamás Retkes)

2. ábra. Ozora-Vár. Vegyesmázos kályhacsempetöredékek emberarc-ábrázolásokkal.
 1. OZ.2006.14.1; 2. OZ.2006.10.1; 3. OZ.2006.9.1; 4. OZ.2014.48.1; 5. OZ.2006.15.1; 6. OZ.2006.13.1;
 7. OZ.2006.18.1; 8. OZ.2006.12.1; 9. OZ.2006.16.1; 10. OZ.2014.343.73.

(Fotó: 1–4. Gere László, 5–10. Retkes Tamás)

Fig. 2. Ozora, Castle. Fragments of mixed-glaze stove tiles with depictions of human faces.
 (Photograph: 1–4. László Gere, 5–10. Tamás Retkes)

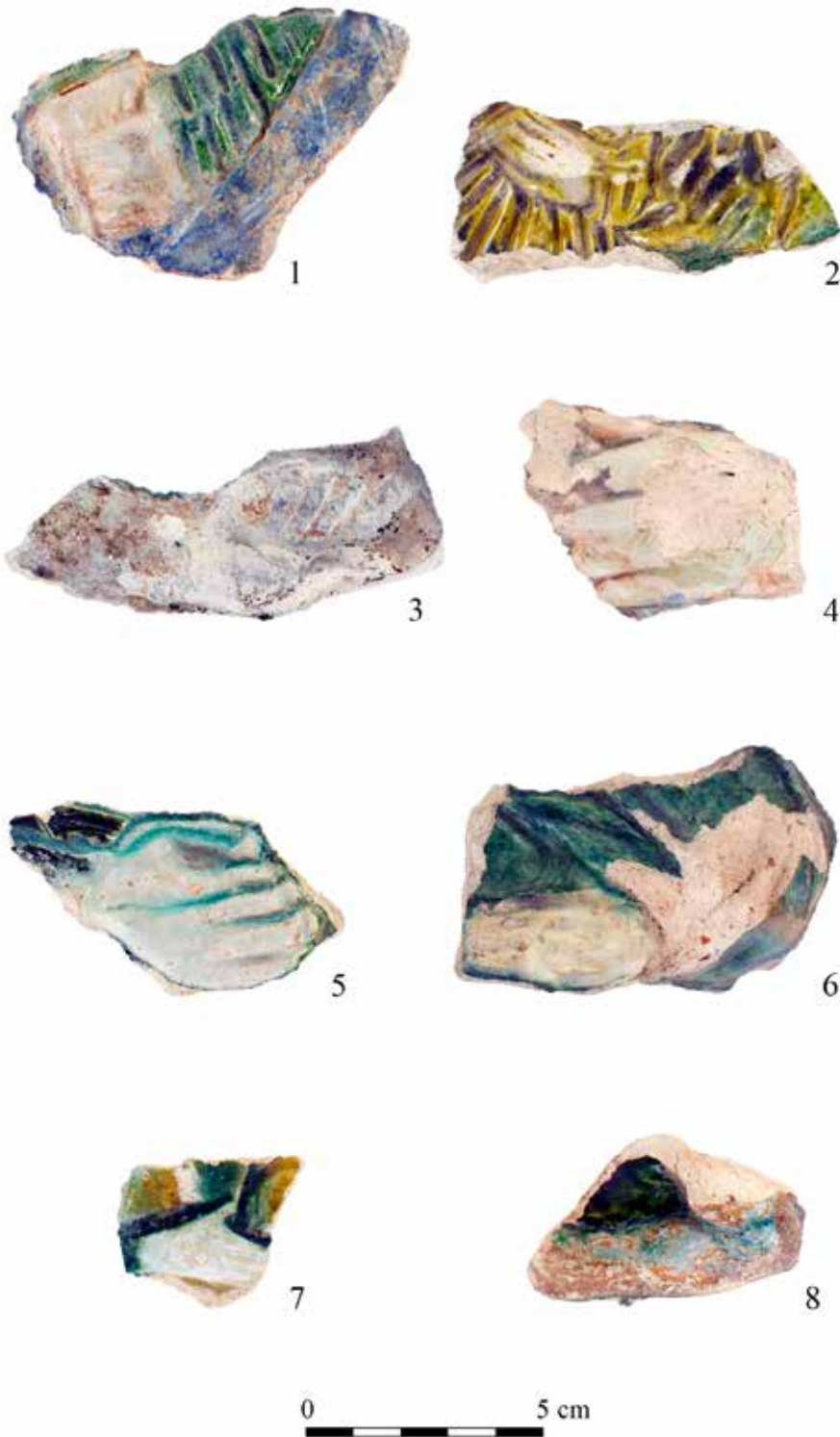
3. ábra. Ozora-Vár. Vegyesmázás kályhacsempetöredékek királyi alakok ábrázolásaival.
1. OZ.2006.390.13; 2. OZ.2006.390.27; 3. OZ.2006.11.1; 4. OZ.2015.215.12; 5. OZ.2006.21.1.
(Fotó: Retkes Tamás)

Fig. 3. Ozora, Castle. Fragments of mixed-glaze stove tiles with depictions of royal personages.
(Photograph: Tamás Retkes)

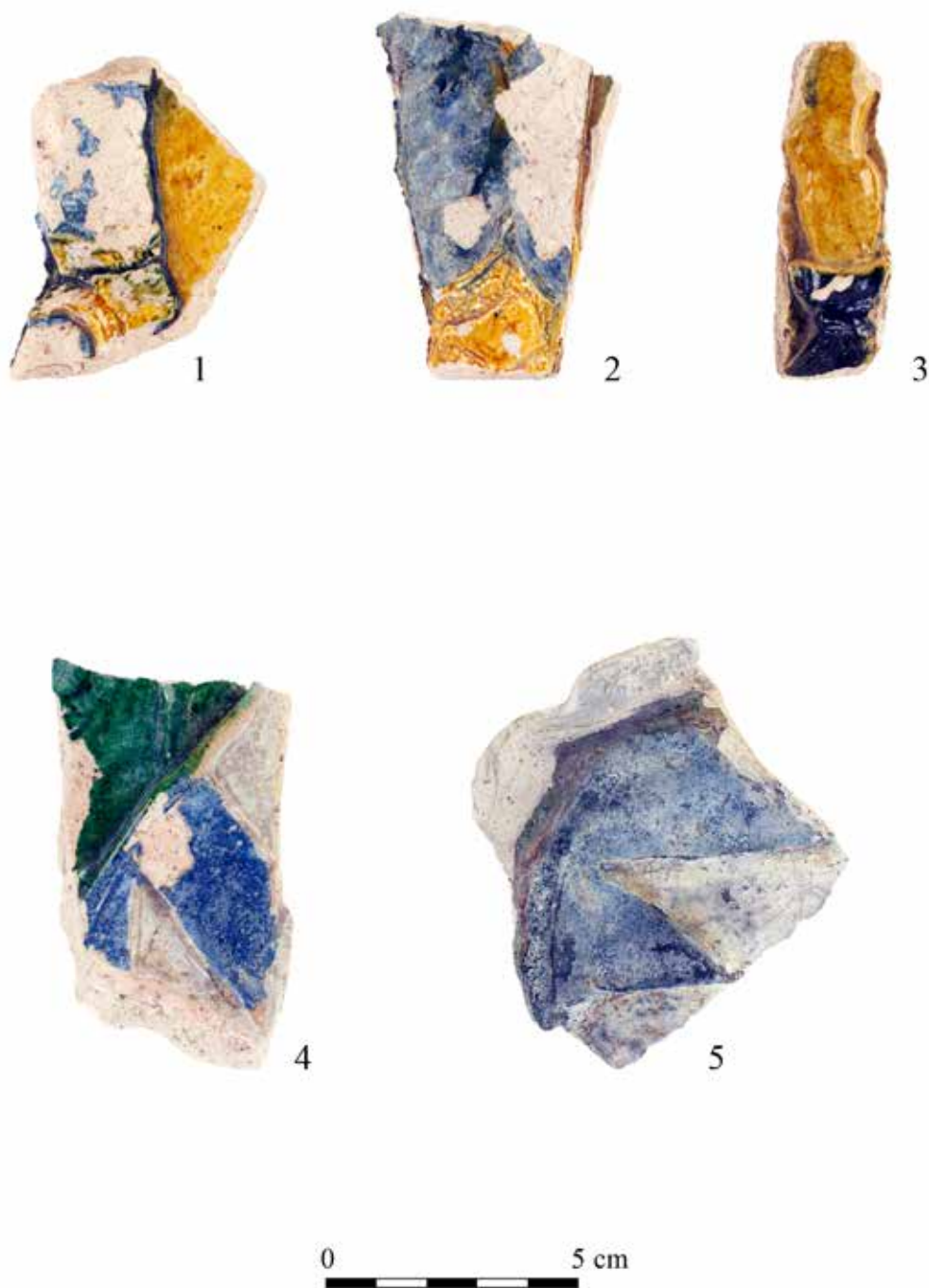

4. ábra. Ozora-Vár. Vegyesmázos kályhacsempetöredékek ruhák, öltözékek ábrázolásaival.
1. OZ.2006.19.1; 2. OZ.2006.25.1; 3. OZ.2006.390.11; 4. OZ.2006.390.12; 5. OZ.2006.7.1.
(Fotó: Retkes Tamás)

Fig. 4. Ozora, Castle. Fragments of mixed-glaze stove tiles with depictions of items of attire.
(Photograph: Tamás Retkes)

5. ábra. Ozora-Vár. Vegyesmázás kályhacsempetöredékek kezek ábrázolásaival.
 1. OZ.2014.320.13; 2. OZ.2014.343.66; 3. OZ.2014.38.1; 4. OZ.2006.22.1; 5. OZ.2006.20.1;
 6. OZ.2006.390.21; 7. OZ.2006.24.1; 8. OZ.2014.343.70. (Fotó: Retkes Tamás)
 Fig. 5. Ozora, Castle. Fragments of mixed-glaze stove tiles with depictions of hands.
 (Photograph: Tamás Retkes)

6. ábra. Ozora-Vár. Vegyesmázás kályhacsempetöredékek kéz- és lábábrázolással.
1. OZ.2006.40.1; 2. OZ.2006.34.1; 3. OZ.2006.27.1; 4. OZ.2006.36.1; 5. OZ.2006.43.1. (Fotó: Retkes Tamás)
Fig. 6. Ozora, Castle. Fragments of mixed-glaze stove tiles with depictions of hands and feet.
(Photograph: Tamás Retkes)

1

2

3

0 5 cm

7. ábra. Ozora-Vár. Vegyesmázás kályhacsempetöredékek.
1. OZ.2006.221.1. – OZ.2015.199.23; 2. OZ.2006.391.4; 3. OZ.2006.391.27. – OZ.2006.390.9.
(Fotó: Retkes Tamás)
Fig. 7. Ozora, Castle. Fragments of mixed-glaze stove tiles. (Photograph: Tamás Retkes)

8. ábra. Ozora-Vár. Vegyesmázás kályhacsempetöredékek tollas dísszel.

1. OZ.2006.214.1; 2. OZ.2006.216.1. (Fotó: Retkes Tamás)

Fig. 8. Ozora, Castle. Fragments of mixed-glaze stove tiles featuring feather-like decoration.
(Photograph: Tamás Retkes)

Beatrix királynét ábrázoló csempét is rekonstruált annak ellenére, hogy nem állt rendelkezésére a királynéhoz köthető arcábrázolás.⁴⁰

Az ozorai anyagból e csoporthoz tartoznak az alábbi töredékek:

1. Feltehetően koronát ábrázoló csempetöredék (3. ábra 1).
2. Egy jogar felső részének, fejének töredéke, zöld alapon. A jogar pálcájának csak az indítását látjuk (3. ábra 2).
3. Egy női fej töredéke (3. ábra 3), a jellegzetes hajfonat ábrázolást 15. század eleji festményeken is megtaláljuk. A kissé tokás ábrázolás is szólhat amellet, hogy a darab Beatrix arcképe.

⁴⁰ HOLL 2003; Mátyás: BENDA 2018, 251, 4.3. kép; Beatrix: BENDA 2018, 251–252, 4.4.a-d kép. Az általam bemutatott darabok ábrázolásai nem azonosak a budaiakkal, de nem zárhatjuk ki egy királynő ábrázolását.

9. ábra. Ozora-Vár. Vegyesmázás kályhacsempetöredékek különféle díszítésekkel.
1. OZ.2006.49.1; 2. OZ.2006.8.1. (Fotó: Retkes Tamás)
Fig. 9. Ozora, Castle. Fragments of mixed-glaze stove tiles with decoration of various kinds.
(Photograph: Tamás Retkes)

4. Egy nagyobb töredéken feltehetően jogart fogó, fehér ónmázzal borított bal kézfejet látunk (3. ábra 4). (A jogar zöld szára látszik a marokra csukott kéznél.) Egy széles szegélyű, sárga ruha- vagy kabátujjból nyúlik ki a kéz, a töredék alsó, jobboldali szélét is egy széles sáv szegélyezi, akár egy kabát, pelerin széle is lehet. A csuklón lévő pontsort gyöngykarkötőnek határozhatjuk meg. Elképzelhető, hogy a 3. ábra töredékei egy csempéhez tartoztak egykor, bár jelen esetben nincs érintkező felület a darabok között. Az ozorai anyagban a Mátyás-csempén látható drapériához hasonló darabok, továbbá a Beatrix-csempék kerettöredékeihez⁴¹ hasonló pontkörös díszítésű, zöld mázas töredékek is megtalálhatók.
5. A fehér ónmázas töredéken egy balkéz (3. ábra 5) talán jogart tart. Ez a darab nem tartozhat a királynőt ábrázoló csempéhez, valószínűleg egy másik, királyt ábrázoló példányhoz köthető.

Ruhák, öltözékek (4. ábra 1–5)

1. Barna ruhájú alak, a ruha nyakánál zöld szegéllyel (4. ábra 1). Ezt a darabot a jellegzetes kéz- és ujjtartás miatt a próféta-ábrázolásos csempékhez is sorolhatjuk. Sajnos az iratszalog hiányzik. Nemcsak zöld egyszínmázas darabokat ismerünk, hanem az itt bemutatott darabon kívül még jónéhány színes ónmázas csempéhez tartozó, főként fehér iratszalog töredéket tartalmazó darab is előkerült.
2. Jobb vállat és a fej jobb oldalán göndörödő haját mutató darab (4. ábra 2). V alakban kihajló revert láthatunk. A vállon a sárga mázas kabáton zöld mázfolyás látszik, lehetséges, hogy a háttér zöld volt.
3. Egy bal váll, puffos ruhaujjal (4. ábra 3). A sárga puffos részre ráfolyt a zöld máz, valószínűleg a háttérlemez színe.
4. A puffos ujj mellett a kerek kivágással, gombosan záródó kabátkát láthatjuk. Csak a legfelső gomb látszik. A puffos ujjnál szintén a háttér zöldje olvadhatott rá a domború részre (4. ábra 4).
5. Az enyhén dongás, zöld keretes, sárgás háttérű csempén egy jobb kar látszik, buggyos ujjú kabátban (4. ábra 5).

Kezek (5. ábra 1–8).

Az ábrán bemutatott darabok különféle jelenetek töredékei. Egy részükről sejthető, hogy a már korábban említett próféta-ábrázolásos csempékhez tartoztak. Több darabról azonban egyelőre nem tudható, hogy milyen ábrázolás, jelenet töredéke, ill. hogy mely egykori metszet lehetett az előkép. Az összekulcsolt két kéztől a fogásra szorított kézfejjig, és a nyújtott alkarig sokféle variációt láthatunk.

Kéz és láb (6. ábra 1–3)

Az ábra két töredéke minden bizonnyal páncélt viselő alak darabja. Az egyik könyökben hajlított, fel- és alkar, a könyökön páncél, míg az alkaron és a felkaron védőlemezek figyelhetők meg (6. ábra 1). A másik töredéken egy comb látható védőlemezzel, és a térdet védő páncéllal, az ábrázolás sárga háttérű lehetett (6. ábra 2). Harmadik töredékünk egy láb, térdben kissé behajlítva. Harisnya, vagy szűk nadrág lehet a lábon, a lábfejen pedig bőszerű lábbeli (6. ábra. 3). Érdekes, hogy a páncélos töredékek nagysága nem azonos a csizmás láb méretével.

Címerek (6. ábra 4–5)

A korábbi publikációk is megerősítik, hogy a csempék gyakran különféle címereket ábrázoltak. Az általam bemutatott két töredék is címer töredéke lehetett, kék-fehér címereket főként bajor területről ismerünk.⁴²

⁴¹ HOLL 2002, 393, 6. kép.

⁴² HOLL 2001, 387, 390. 55. kép,

Tollas díszű csempetöredékek (8. ábra 1–2)

Feltehetően angyalszárny része lehet a két különböző töredék, mindkettő zöld háttérű. A laposabb típushoz tartozó darab (8. ábra 2) zöld szélű, sárga, bordás peremmel készült.

Rozetta (9. ábra 1)

A sárga felületen ötszirmú rozettát ábrázoló töredékhez hasonló díszeket a budai ún. „Háromkirályok kályhán” láthatunk, bár ott inkább a rozetta színétől különböző színű háttérrel jelennek meg.⁴³

Meztelen női alak (9. ábra 2)

A sárga alaplemezen egy bal láb, és egy kendőt tartó kéz (?) látható. Úgy tűnik, hogy egy másik kéz a kendővel takart ágyék feletti hasrészen nyugszik. Egyelőre nem sikerült kideríteni, hogy a darab milyen jelenet része lehet.

ÖSSZEGZÉS

Rövid anyagközlésben az ozorai vár kutatása során előkerült régészeti leletanyag egy különleges csoportjának előzetes bemutatását tűztem ki célul. A munka során kétféle, egy mélyebb és egy sekélyebb, téglalap alakú, dongás hátú típust tudtam meghatározni. Sikerült elkülöníteni a kályha oromdíszét alkotó tagolt elemek csoportját.

Fontos megemlíteni, hogy a leletanyag az itt közölteknel jóval több darabot tartalmaz. Az itt nem tárgyalt csempetöredékeken állatábrázolásokat, például madarakat találunk, illetve sok ruhatöredék, gyűrött és redőzött, különféle – szürke, barna, kék, sárga – színben fordul elő. Találkozunk továbbá építészeti elemeknek tekinthető csavart oszlopelemekkel (?) kék-sárga színezéssel. Jelen anyagközlésben nem szerepelnek a korábban már közölt iratszalagos csempék, illetve a próféta-ábrázolásos darabok sem.⁴⁴

A teljes feldolgozáshoz egy minden részletre, az itt nem közölt darabokra is kiterjedő, fotókkal ellátott katalógus elkészítése szükséges. Az adatbázisnak tartalmaznia kell a pontos lelőhelyeket, amely a kronológia szélesebb körű meghatározását is lehetővé tenné. A vár története alapján egyelőre annyi bizonyos, hogy 1520 körül, a Hédervári család átépíti a vár bizonyos részeit reneszánsz formában, a csempéket ehhez a periódushoz köthetjük. A vár 1545-ben másfél évszázadra a török hódoltsági terület részévé válik, a török őrseg nem lakja be az épületet, a kályhákat minden bizonnyal elbontják. A hódoltság korára szemeskályhák különböző típusai jellemzőek.⁴⁵

A várban sajnos eredeti kályhaalapokat nem tárt fel a régészeti-műemléki kutatás. A különféle korszakok kályháinak darabjai csak másodlagos helyeken kerültek elő, komplett, kidobott kályhával nem találkoztunk a feltárások során.

A tanulmányomban ismertetett anyag egy főúri palota kályháinak részei lehettek, amelyeken a csempék főként bibliai történetek jeleneteit, de akár uralkodók és más személyek portréit ábrázolták. A kályhásság történetével foglalkozó európai kutatások is rámutattak,⁴⁶ valamint német és osztrák területeken is számtalan példa van rá, hogy bibliai történetet vagy uralkodói portrét ábrázoló csempejelenetek metszetek alapján készültek. Említettük például Ferdinánd és Anna portréját.⁴⁷ A metszetek vizsgálata önmagában is fontos lehet, de minden bizonnyal akkor lehet eredményes, ha az adott csempéből elegendő mennyiségű és értékelhető darab áll a rendelkezésünkre. Az ozorai anyagot ez alapján egyelőre teljességében nem lehet vizsgálni.

⁴³ HOLL 2009, 429, 11. kép, zöld, tarka rozettával.

⁴⁴ VIZI 2018a.

⁴⁵ GERELYES – FELD 1986, 165, 173, 175; FELD *et al.* 1989, 189–200.

⁴⁶ PL. KLUTTIG – ALTMANN 2017.

⁴⁷ CSEREY 1954.

A színes mázas kályhák „alapkövének” tekintett, 1501-re datált, a salzburgi érseki palotában álló kályha vizsgálata már a 19–20. század fordulóján elindult. Jasmine Wagner fontos összegzést készített erről a kályháról,⁴⁸ ahol a kályha, kályhák készítési helyét, a vegyesmázas kályhacsempék készítésének feltételezhető körzetét is áttekintette az addigi szakirodalom alapján. Kitért a Holl Imre által felállított elméletre is, miszerint Mátyás halála után a kályhákat gyártó csoport/műhely/mesterek Bécsbe költözik.

Az ozorai csempék típusai, eredete, számos kérdést vetnek még fel. További feladat a várban előkerült ilyen típusú leletanyag teljes felmérése, ami esélyt adhat a műhelykörzetekhez való kapcsolódási pontok felderítésére is.

IRODALOM

- B. NYÉKHELYI 2018 B. NYÉKHELYI Dorottya: 3.42 Kályhacsempe szakállas férfi mellképével. In: *Szívmelengető középkor* 2018, 179–181.
- BENDA 2018 BENDA Judit: 4.3. Kályhacsempe Hunyadi Mátyás alakjával. 4.4.a–d. Kályhacsempe trónoló király(nő) alakjával. In: *Szívmelengető középkor* 2018, 251–252.
- BENDA 2023 BENDA Judit: Kályhaalapozás, kályhacsempék és egy salzburgi típusú, későgotikus kályha darabjai a középkori budai karmelita kolostorból. In: *Befejezetlen történet. Tanulmányok Kovács Eszter emlékére*. Szerk.: Végh András. Monumenta Historica Budapestinensia 18. Budapest 2023, 245–256.
- BOLDIZSÁR 2015 BOLDIZSÁR Péter: Az esztergomi érseki palota vegyesmázas kályhacsempe-leletei (Mixed-glaze stove-tiles from the archiepiscopal palace at Esztergom). In: *In medio regni Hungariae. Régészeti, művészettörténeti és történeti kutatások „az ország közepén” (Archaeological, Art Historical, And Historical Researches ‘In the Middle of the Kingdom’)*. Szerk.: Benkó Elek – Orosz Krisztina. Budapest, 2015, 257–273.
- CSEREY 1954 CSEREY Éva: Két reneszánsz arcképes kályhacsempe. *Az Iparművészeti Múzeum Évkönyvei* 1 (1954) 110–115. XXIII. tábla 67–68. kép.
- CSEREY 1979 S. CSEREY Éva: Csempék, kályhák. In: *Az Iparművészeti Múzeum Gyűjteményei*. Szerk.: Miklós Pál. Budapest 1979, 137–160, 139–143, 11a-b kép.
- CSEREY 2005 S. CSEREY, Éva: Stove-tiles with the figures of King Ferdinand I and Queen Anne Jagiello. In: *Mary of Hungary. The Queen and Her Court 1521–1531*. Budapest History Museum, 30 September 2005 – 9 January 2006, Slovenská Národná galéria, 2 February –30 April 2006. Eds: Réthelyi, Orsolya – F. Romhányi, Beatrix – Spekner, Enikő – Végh, András. Budapest 2005, 269, VII-34. a-b.
- FELD 1981 FELD István: Az ozorai várkastély. In: *Régészeti kutatások Tolna megyében. A szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum „Régészeti kutatások Tolna megyében” c. időszaki kiállítása 1981. december 11-től 1982. január 31-ig*. [Kiállításvezető. Szekszárd 1981].

⁴⁸ WAGNER 2012, 33–80.

- FELD 1987 FELD István: Keramika – Keramik. In: *Magyarországi művészet 1300–1470 körül* I–II. Szerk.: Marosi Ernő. Budapest 1987, I. 261–281; II. 278–280, 492–495.
- FELD 2003 FELD István: Az ozorai várkastély története (The history of the castle of Ozora). *Műemlékvédelem* 47:1 (2003) 1–13.
- FELD 2008 FELD István: Importtárgyak, mint a középkori Magyarország gazdaságtörténeti forrásai. In: *Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon: gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet*. Szerk.: Kubinyi András – Laszlovszky József – Szabó Péter. Budapest 2008, 297–316.
- FELD 2018 FELD István: Holl Imre szerepe a magyarországi és a nemzetközi kályhacsempe kutatásban. In: *Szívmelengető középkor 2018*, 3–11.
- FELD 2019 FELD, István: Kachelöfen auf Burgen des mittelalterlichen Königreiches Ungarn als Medien des adeligen Selbstverständnisses. In: *Adelskulturen auf Burgen. Kolloquium des Wissenschaftlichen Beirats der Deutschen Burgenvereinigung in Brixen, 2017*. Hrsg.: Zeune, Joachim. Braubach 2019, 182–190.
- FELD 2022 FELD István: Az ozorai vár helyreállítása. In: *Vitézek, mi lehet ez széles föld felett szebb dolog az végeknél? Tanulmányok Gere László tiszteletére 60. születésnapja alkalmából*. Szerk.: Velladics Márta – Vizi Márta. Opitz Archaeologica 23. Budapest 2022, 89–95.
- FELD – GERELYES 1985 FELD István – GERELYES Ibolya: Késő középkori leletegyüttes az ozorai várkastélyból (Spätmittelalterlicher Fundkomplex aus dem Burgschloß von Ozora). *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 1985, 163–184.
- FELD et al. 1988 FELD István – KISFALUDI Júlia – VÖRÖS István – KOPPÁNY Tibor – GERELYES Ibolya – MIKLÓS Zsuzsa: Jelentés az ozorai várkastélyban és környékén 1981–85-ben végzett régészeti kutatásokról. *A Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve* 14 (1988) 261–337.
- FELD et al. 1989 FELD István – GERELYES Ibolya – GERE László – GYÜRKY Katalin – TAMÁSI Judit: Újabb késő középkori leletegyüttes az ozorai várkastélyból (A newly found 15–16th century find-unit from the castle of Ozora). *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 1989, 1989–207.
- GERE – VIZI 2015 GERE László – VIZI Márta: A fűtés és a világítás tárgyi emlékei a 15. század első feléből. In: *Csodálatos castello. Az ozorai vár története*. Szerk.: Ritoók Pál. Budapest 2015, 19–25.
- GERELYES – FELD 1986 GERELYES Ibolya – FELD István: Hódoltság kori leletegyüttesek az ozorai várkastélyból (Fundkomplexe des Burgschlosses von Ozora). *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 1986, 161–181.
- GEREVICH 1966 GEREVICH László: *A budai vár feltárása*. Budapest 1966.
- GEREVICH 1967 GEREVICH, László: *The Art of Buda and Pest in the Middle Ages*. Budapest 1971.
- HOLL 2001 HOLL, Imre: Spätgotische Öfen aus Österreich. Mittelalterliche Ofenkacheln in Ungarn IX. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 52 (2001) 353–414.

- HOLL 2002 HOLL Imre: Középkori kályhacsempék Magyarországon X. (Mittelalterliche Ofenkacheln in Ungarn X). *Budapest Régiségei* 35 (2002) 381–401.
- HOLL 2003 HOLL, Imre: Der Matthias-Beatrix-Ofen der budaer Werkstatt (1480-er Jahre). *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 54 (2003) 255–272.
- HOLL 2005 HOLL, Imre: *Fundkomplexe des 15.–17. Jahrhunderts aus dem Burgpalast von Buda*. *Varia Archaeologica Hungarica* 17. Budapest 2005.
- HOLL 2009 HOLL, Imre: Der Ofen mit den Heiligen Drei Königen im Palast von Buda. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 60 (2009) 423–440.
<https://doi.org/10.1556/aarch.60.2009.2.9>
- Kincsek 2017 *Kincsek a város alatt. Újdonságok a múltból. Budapest régészeti örökségének feltárása. 1867 / 2005–2015*. Időszaki kiállítás a BTM Vármúzeumban. 2017.04.12. – 2017.09.17. Szerk.: Zsidi Paula. Budapest 2017.
- KISS 2018 KISS VIRÁG: 3.38. Sarokcsempe Jákob és vadember ábrázolásaival. In: *Szívmelengető középkor* 2018, 174–177.
- KOCSIS 2018 KOCSIS Edit: A kályha története a középkori és kora újkori Magyarországon. In: *Szívmelengető középkor* 2018, 25–31.
- KLUTTIG – ALTMANN 2017 KLUTTIG, Ralf – ALTMANN, Júlia: Erhitzte Damen. Das Frauenbild auf Wittenberger Renaissancekacheln im Kontext von Cranachwerkstatt und Reformation. In: *Vom Bodenfund zum Buch. Archäologie durch die Zeiten. Festschrift für Andreas Heege – online Version*. Wissenschaftliche Redaktion: Reinhard, Jochen – Rinne, Christoph – Roth Heege, Eva – Teuber, Stefan. Historische Archäologie Sonderband. Bonn 2017, 233–272.
- KOPPÁNY 1992 KOPPÁNY Tibor: Ozora és uradalmának építészete a 18. században (Adatok Tolna megye barokk kori építészetének történetéhez) (Die Architektur des Marktfleckens und Gutherrschaft Ozora). *A Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve* 17 (1992) 229–258, és 16 tábla.
- MAGYAR 2011 MAGYAR Károly: I. 6. Leleték a budai középkori palotából. In: *Paloták, kolostorok, falvak* 2011, 44–45, Katalógus: I.6.33–I.6.59. 57–63.
- Paloták, kolostorok, falvak* 2011 *Paloták, kolostorok, falvak. Gerevich László (1911–1997) középkori kutatásai – Palaces Monasteries, Villages. Medieval Excavations of László Gerevich (1911–1997)*. Szerk.: Benda Judit – Benkő Elek – Magyar Károly. Budapest 2011.
- Pannonia Regia* 1994 *Pannonia Regia – Művészet a Dunántúlon 1000–1541*. Szerk.: Mikó Árpád – Takács Imre. Budapest 1994.
- RADVÁNYI 2018 RADVÁNYI Diána: 4.5. Kályhacsempe I. (Habsburg) Ferdinánd király mellképével. 4.6. Kályhacsempe Jagelló Anna királyné mellképével. In: *Szívmelengető középkor* 2018, 252–254.

- RADWAN 2016 RADWAN, Danuta: Kályhacsempe Jagello Anna képmásával. In: *Közös úton. Budapest és Krakkó a középkorban*. Kiállítási katalógus. A Budapesti Történeti Múzeum és a Muzeum Historyczne Miaata Krakowa közös kiállítása. Budapesti Történeti Múzeum Vármúzeum 2016. március 18 – július 24. Szerk.: Benda Judit – Kiss Virág – Lihoncsak-Nurek, Grazyna – Magyar Károly. Budapest 2016.
- RITOÓK 2015 *Csodálatos castello. Az ozorai vár története*. Szerk.: RITOÓK Pál. Budapest 2015.
- ROTH HEEGE 2018 ROTH HEEGE, Eva: Az európai cserépkályhák korai története – Vázlat. In: *Szívmelengető középkor 2018*, 35–39.
- SÁNDOR 2018 SÁNDOR Ildikó: 4.24. zs, Salzburgi és raurisi vegyesmázás kályhák csempetöredékei Budáról. In.: *Szívmelengető középkor 2018*, 296–300.
- Szívmelengető középkor 2018* *Szívmelengető középkor. Kályhák és kályhacsempék a középkori Magyarországon, 14–16. század*. Kiállítási katalógus. Budapesti Történeti Múzeum, Vármúzeum. 2018. április 11 – szeptember 2. Szerk.: Kiss Virág – Spekner Enikő – Végh András. Budapest 2018.
- TAMÁSI 1994 TAMÁSI Judit: Kályhacsempe leírások. In: *Pannonia Regia – Művészet a Dunántúlon 1000–1541*. Budapest 1994, 310–315.
- TAMÁSI 2004 TAMÁSI, Judit: Stücke des Rittenfigurenofens zu Ofen (Buda) aus dem Burgschloss von Ozora – im Kontext der Werkstattbeziehungen. In: „*Quasi liber et pictura*.” *Tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születésnapjára*. Szerk.: Kovács Gyöngyi. Budapest 2004, 519–532.
- VIZI 2011 VIZI Márta: Újkori kályha darabjai az ozorai várkastély régészeti feltárásából (Pieces of a modern age stove from an archaeological excavation at the Ozora Castle). In: *Várak nyomában. Tanulmányok a 60 éves Feld István tiszteletére*. Szerk.: Terei György – Kovács Gyöngyi – Domokos György – Miklós Zsuzsa – Mordovin Maxim. Budapest 2011, 307–322.
- VIZI 2015a VIZI Márta: Kályhák a késő középkori várban. In: *Csodálatos castello. Az ozorai vár története*. Szerk.: Ritoók Pál. Budapest 2015, 33–35.
- VIZI 2015b VIZI Márta: Előzetes jelentés az ozorai várkastély kutatása során előkerült kályha leletanyagról (Vorläufiger Bericht über das nach der Forschung des Burgkastells von Ozora freigelegte Ofenfundmaterial). *A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve 37* (2015) 41–73.
- VIZI 2017 VIZI Márta: Apostolt ábrázoló kályhacsempe az ozorai várkastélyból. A hónap műtárgya: 2017. október https://womm.hu/kereses/Apostolt_%C3%A1br%C3%A1zoló%3%B3 (letöltés: 2024. április 21).
- VIZI 2018a VIZI Márta: Apostolt ábrázoló kályhacsempék. Különleges kályhacsempe-típusok az ozorai várkastélyból (Ofenkachel mit Aposteldarstellung. Besondere Ofenkacheltípe aus dem Burgkastell in Ozora). *A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve 40* (2018) 305–332.
- VIZI 2018b VIZI Márta: 2.53. Kályhacsempe torna viseletbe öltözött Habsburg herceg lovas alakjával. In: *Szívmelengető középkor 2018*, 110. kép: 108.

- VOIGT – HOLL 1956 VOIGT Pál – HOLL Imre: Hunyadi Mátyás budavári majolikagyártó műhelye (L'officina di maioliche die Mattia Corvino nella fortezza di Buda). *Budapest Régiségei* 17 (1956) 72–150.
- VOIGT – HOLL 1963 VOIGT, Pál – HOLL, Imre: *Alte ungarische Ofenkacheln*. Budapest 1963.
- WAGNER 2012 WAGNER, Jasmine: Der Ofen der Goldenen Stube der Festung Hohensalzburg. *Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich* 2012, 33–80.

COLOURED-GLAZE STOVE TILES FROM OZORA CASTLE

Márta Vizi

The researching of Ozora Castle, which lies in the northern part of Hungary's Tolna County, has been ongoing for almost a quarter of a century now. The writing up of finds from the castle, which was built as a fortified residence, is a work in progress.

In 1416, Filippo Scolari, or Pipo of Ozora as he is known to Hungarians, received permission to construct a stone or timber castle, stronghold, or palace at Ozora, on one of his estates. In terms of its ground plan, the edifice he built there is reminiscent of the kinds of palaces erected in Italian towns at the time; on the outside, though, it exhibits the influence of Hungary's Late Gothic style first and foremost. Following Pipo's death in 1426, the building passed first to his wife, Borbála, and later, under the terms of her will, to the Hédervári family, from 1438 onwards. Around 1520, in the time of Ferenc Hédervári, the castle residence underwent reconstruction, acquiring Renaissance-style additions. The stove finds investigated in the present study may originate from stoves dating from this period of rebuilding work. The edifice was in Ottoman hands from 1545 until 1686.

Many studies presenting different types of stove-related finds from the Age of Sigismund of Luxembourg (King of Hungary: 1387–1437; Holy Roman Emperor: 1433–1437) up to the Early Modern Era have been published already. In the present work, an additional category of tiles is reviewed: tiles with mixed glazes. Owing to the fragmentary nature of the material recovered, only pieces were selected that qualify as characteristic: a series of gable fragments, depictions of faces from scenes as yet unidentified, and other pieces, too. Further tasks were specified on the basis of the important role – in the author's view – of the Ozora pieces in the history of stove art and stove building in Hungary.

BENKŐ ELEK, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézetének kutatóprofesszora 2024 augusztusában tölti be 70. életévét. Benkő Elek tudományos tevékenységét mindenkor az igényesség, a sokoldalú érdeklődés és a friss irányzatok megismerésére, az eredmények összegzésére való törekvés jellemzi, szemléletét jól tükrözik Madách Imrének a kötet mottójául választott szavai. A jeles alkalomból barátai, kollégái, tisztelői e tanulmánykötettel köszöntik az ünnepeltet.

ELEK BENKŐ, a full member of the Hungarian Academy of Sciences and a research professor at the Institute of Archaeology of the HUN-REN Research Centre for the Humanities, is set to celebrate his seventieth birthday in August 2024. His scientific work has at all times been characterised by intellectual rigour, wide-ranging interests, a desire to learn about new lines of enquiry, and efforts to summarise findings. Elek Benkő's approach is well reflected in the words of Imre Madách chosen as the motto of this book. This volume of studies has been made for him by friends, colleagues, and admirers, to celebrate the special occasion his birthday will represent.

HUN
REN

BÖLCSESZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT
RÉGÉSZETI INTÉZET

MTA
Kiváló Kutatóhely

MTA

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA

ARCHAEOLINGUA

